

הרב זאב רונס

חילול שבת לצורך 'פיקוח נשמה'

רקע.

- א. דין "פיקוח נפש דוחה שבת".
- ב. האם יש היתר לחלל שבת להצלה רוחנית?
- ג. הסתירה בין הסוגיות וישובה.
- ד. פסיקת ההלכה למעשה.
 1. דעת הרשב"א.
 2. דעת הבית יוסף.
 3. דעת הרמ"א.
 4. הבנת שיטת הרשב"א.
 5. מחלוקת התוס' ורשב"א - מחלוקת יסודית.
 6. סברת "כדי שישמור שבתות הרבה" - קיימת להלכה. סיכום.

רקע

הלכה יסודית היא, ש"דחוייה שבת אצל הצלת נפשות כשאר כל המצוות", וכפי שמטעים הרמב"ם (הלכות שבת פרק ב הלכה א): "שנאמר: 'אשר יעשה אותם האדם וחי בהם' - ולא שימות בהם. הא למדת שאין משפטי התורה נקמה בעולם, אלא רחמים וחסד ושלוש בעולם".

במאמרי זה ברצוני להתחקות אחר טעמיה של הלכה זו, על מנת לברר את השאלה הבאה: האם מותר לחלל את השבת גם, כאשר נשמתו של היהודי נמצאת בסכנה, כדי להצילו? ונבאר את כוונתינו.

לאורך ההיסטוריה היהודית היו ניסיונות רבים להעביר את היהודים על דתם ולגרום להם לזנוח את דרך התורה ולקבל עליהם דת אחרת. מאמיני הדת הנוצרית כמו גם מאמיני אחרות הצעירה - האיסלם - שמו להם לעיתים קרובות למטרה, לגרום ליהודים "לראות את האור" ולהביאם להאמין ב'אותו האיש' או באמונות אחרות. היו מיסיונרים שפעלו בדרכים "ידידותיות", אבל היו גם כאלה שהשתמשו בשיטות אחרות. הרבה מאד מקרים היו לאורך השנים, בהם נחטפו ונלקחו בכוח ילדים יהודיים מחיק משפחתם תוך כוונה לגדל אותם לנצרות. ילדים אלו הועברו בסתר למנזר או כנסייה במקום אחר בעולם, רחוק מביתם, שם גידלו אותם, 'חינכו' אותם ודאגו לכל צרכיהם הגשמיים על מנת שיהיו פנויים לקלוט וללמוד את הדת החדשה, ובבוא היום כשיהיו שלימים באמונתם יוכלו לעזור לכנסייה בהשגת מטרותיה. הורי הילדים על אף מאמציהם הכבירים לאתר את הילדים ולעלות על עקבותיהם, נכשלו לרוב במאמציהם ולא זכו לראות שוב את ילדיהם לעולם, למרות שידעו שבמקום כלשהו בעולם הם חיים, בריאים ושלמים בגופם.

נשאלת השאלה, כאשר נודע לאדם שילדו נחטף בשבת על ידי מיסיונרים וכדו' וברור לחלוטין שלא נשקפת סכנה לחייו והילד בודאי איננו במצב של פיקוח נפש. הסכנה לילד

הוא איבוד הנשמה, קיים חשש שהוא יעבור שטיפת מוח כל כך חזקה שתעבירנו לגמרי על דעת קונו - האם יש היתר לחלל שבת כדי להציל ולשחרר את הילד מידי חוטפיו לפני שיעלמו עקבותיהם, כדי להציל את נשמת הילד?
לדאבונו עם חיזוקן של קבוצות מיסיונריות, הופכת שאלה זו למעשית גם בימינו ובארצנו הקדושה ת"ו.

א. דין 'פיקוח נפש דוחה שבת'

איתא בגמ' (שבת קנא):

"תניא, רשב"ג אומר, תינוק בן יומו חי מחללין עליו את השבת, דוד מלך ישראל מת אין מחללין עליו את השבת. תינוק בן יומו חי מחללין עליו את השבת- אמרה תורה חלל עליו שבת אחד כדי שישמור שבתות הרבה. דוד מלך ישראל מת אין מחללין עליו- כיון שמת אדם, בטל מן המצות והיינו דאמר רב יוחנן "במתים חפשי" כיון שמת אדם, נעשה חפשי מן המצוות".

אם כן, ההיתר לחלל שבת משום פיקוח נפש הוא מהסברא של "חלל שבת אחד כדי שישמור שבתות הרבה", עדיף לתורה ולשבת להתחלל פעם אחת ובכך "להרויח" בטווח הארוך.

ר' שמעון בן מנסיא (יומא פה): אומר אותה סברה, אך הוא לומד זאת מפסוק. (שמות לא טז) "ושמרו בני ישראל את השבת" אומר ר' שמעון בן מנסיא- "אמרה תורה חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה".

הגמ' שם מביאה גם מקורות נוספים לדין פיקוח נפש דוחה שבת, כולל את שיטת שמואל שלומד שאת מהפסוק (ויקרא יח ה) "ושמרתם את חוקותי ואת משפטי אשר יעשה אותם האדם וחי בהם". "וחי בהם" - "ולא שימות בהם".

רבה שם אומר על כל הלימודים ש"לכולהו אית להו פירכא בר מדשמואל דלית ליה פירכא". אבל הפירכא הוא לא על עצם המקור, אלא על ההיתר לחלל שבת גם במקרה של ספק פיקוח נפש "אשכחן ודאי, ספק מנלן" וכמו שמסביר רש"י ד"ה "ואשכחן" - "מהכא דאודאי פיקוח נפש מחללין, אבל ספק לא שמעינן מינה... וכן חלל עליו כדי שישמור ודאי שבתות הרבה". ובהמשך אומר רש"י "דשמואל לית ליה פירכא"- "אשר יעשה האדם המצוות שיחיה בהם ודאי, ולא שיבא בעשייתה לידי ספק מיתה, אלמא מחללין על ספק". נראה לענ"ד להסביר בדברי רש"י כך. למושג "ספק פיקוח נפש" יכולים להיות כמה אפשרויות וכלשון המשנה (יומא פג.) "מי שנפלה עליו מפולת, ספק הוא שם ספק אינו שם, ספק חי ספק מת, ספק כותי ספק ישראל מפקחין עליו את הגל, מצאוהו חי מפקחין ואם מת ניחוהו". כמו"כ יכול להיות מצב שהיהודי ודאי נמצא שם וכרגע הוא חי בודאות, אלא שהוא גוסס וספק אם אצליח בנסיונותי להצילו. יש גם מצב של חולה שכרגע הוא בגדר "אינו מסוכן" אך מצבו מחמיר ועלול להגיע לידי סכנה, או שאינני יודע אם המצב הוא בגדר סכנה או לא. בכל המקרים האלה אין ודאות שפעולת חילול השבת שלי היא זו שתגרום "שישמור שבתות הרבה". שהרי יתכן שהוא יחיה גם בלי חילול השבת שלי, ומאידך, יתכן שגם אחרי החילול ונסיונות ההצלה הוא כבר מת או שבקרוב ימות ולא יגיע לשמור "שבתות הרבה". בכל המקרים האלה לא יהיה היתר לחלל שבת לפי הסברא של "כדי שישמור שבתות הרבה". אבל הפסוק של "וחי בהם" אומר לי שחייבים לקיים את המצוות רק במקרה שאוכל בודאות להמשיך לחיות ולא ייווצר שום ספק בעצם המשך החיים.

נפק"מ גדולה בין הטעמים הנ"ל הוא כידוע, בעניין חילול שבת להצלת חיי עובר, שמטעם הסברה של "חלל שבת אחת" ודאי שצריך להציל חיי העובר ובכך לאפשר לו להיוולד לזה העולם ולשמור שבתות הרבה, אך מצד הפסי' של "וחי בהם" - עובר זה אינו "חיי" עדיין ולכן אולי אין מקום לחלל שבת להצלתו.

ב. האם יש היתר לחלל שבת להצלה רוחנית?

אמנם, יתכן ויש גם נפק"מ נוספת בין הטעמים. בסברת "חלל שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה", הדגש הוא על הצלת נשמת האדם והצורך לאפשר לו להמשיך ולקיים מצוות בעתיד. אם מותר להציל את גופו של האדם רק כדי שע"י כך נציל גם את נשמתו, בודאי שמותר להציל את נשמתו בלבד כשלא נשקפת סכנה לנפשו. הרי הדברים הם ק"ו! אך אם ההיתר של פקו"נ דוחה שבת הוא מצד "וחי בהם" - "ולא שימות בהם", אין לנו שום מקור להתיר חילול שבת מפני הצלת "נשמה" בלבד.

השו"ע (או"ח סימן שכט סעיף ד) אומר שמחללים שבת בשביל ספק פיקוח נפש, גם אם יש כמה ספיקות ואפילו אם יוכל לחיות רק לפי שעה. כותב שם הביאור הלכה:

"ואע"ג דלא שייך הכא הטעם "חלל שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה" משום דלאו דוקא שבת, ה"ה שאר מצוות... שבאותה שעה ישוב בלבו ויתודה... אבל לדינא לא תלוי כלל המצוות, דאין הטעם דדחינן מצוה אחת משום הרבה מצוות, אלא דחינן כל המצוות בשביל חיים של ישראל! וכדיליף לה שמואל מ"וחי בהם"... ודע עוד דה"ה גוסס נמי מחללין עליו בפיקוח הגל, או אם רופא אומר שסממנים אלו יועילו לו להאריך רגעי חייו... משום חיי שעה מחללין עליו וכמו כן גוסס..."

א"כ אומר הביאור הלכה שהיסוד האמיתי לחילול שבת מפני פיקוח נפש, הוא משום שחיי ישראל הם ערך עליון העומד מעל הכל (כאמור, מלבד ג' מצוות יהרג ואל יעבור).

אם הדין הוא כך לגבי הקיום הפיזי של האדם בעולם הזה, לכאורה ק"ו שכך יהיה לגבי הקיום הרוחני של האדם! שרי העולם הזה הוא רק כפרוודור בפני העולם הבא, וע"י המצוות ומעשים טובים הנעשים בעולם הזה זוכים לחיי העוה"ב. ואם להציל את גופו של האדם מחללים שבת ולמרות שזה רק הצלה זמנית שהרי אדם זה ימות בבוא היום, הרי שלהציל את נשמתו הנצחית, אותה נשמה שאם תזכה לכך, תתענג על ה' בחיי העוה"ב - על אחת כמה וכמה שצריך להיות מותר לחלל שבת כדי להציל את נשמתו. כך גם ההלכה לגבי אבידת אביו ואבידת רבו, שאבידת רבו קודמת שאביו הביאו לחיי העולם הזה ואילו רבו מביאו לחיי העולם הבא.

אמנם, לכאורה נראה שאין כך ההלכה.

הגמ' (שבת ד.) שואלת:

"בעי רב ביבי בר אביי, הדביק פת בתנור, התירו לו לרדותה קודם

שיבוא לידי חיוב חטאת או לא התירו?"

הגמ' דנה לגבי אדם שהדביק בשוגג פת בתנור בשבת, האם יהיה מותר לחברו להוציא את הפת מהתנור לפני שהוא נאפה ובכך לעבור בעצמו איסור דרבנן של רדיית הפת, בכדי להציל את חברו מהאיסור החמור של אפיה בשבת? ועונה הגמ': "וכי אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חבירך?!" כלומר לאדם עצמו יהיה מותר להוציא הפת מהתנור וכך לעבור איסור דרבנן בכדי להציל עצמו מאיסור דאורייתא, אבל זה נכון רק לאדם עצמו, לאדם אחר אסור לעבור איסור, קל ככל שיהיה, בכדי להציל את חברו אפילו מאיסור חמור - אין אומרים לאדם "חטא כדי שיזכה חבירך".

ג. סתירה בין הסוגיות וישובה

התוספות (שם) מביאים מקור שסותרת לכאורה גמ' זו. הגמ' (עירובין לב:) דנה לגבי אדם האומר לחבירו "מלא לך כלכלה זה תאנים מתאנתי" האם המלקט יכול להניח שבעל הבית תיקן כבר הפירות והפריש תרומות ומעשרות או לא. מביאה על כך הגמ' מחלוקת:

"אוכל מהן עראי ומעשרן דמאי. במה דברים אמורים? בעם הארץ אבל בחבר אוכל ואינו צריך לעשר, דברי רבי. רבן שמעון בן גמליאל אומר, במה דברים אמורים? בעם הארץ, אבל בחבר אינו אוכל עד שיעשר לפי שלא נחשדו חברים לתרום שלא מן המוקף. אמר רבי, נראין דברי מדברי אבא, מוטב שיחשדו חברים לתרום שלא מן המוקף ולא יאכילו לעמי הארץ טבלים. ובהמשך מסבירה הגמ' "רבי סבר, ניחא ליה לחבר דלעביד הוא איסורא קלילא ולא ליעבד עם הארץ איסורא רבה".

גמרות אלו לכאורה סותרות אחת את השנייה אם אסור לאדם לחטוא כדי שיזכה חבירו, איך אומר רבי שנוח לו לחבר לעבור איסור קל בכדי להציל את חבירו מאיסור חמור? תוספות מביאים חמש תירוצים לקושיה זו.

בתירוץ הראשון אומר תוס' שבמקרה של מס' עירובין, אם החבר לא יתקן את הפירות, יוצא שהעם הארץ יאכל טבל על ידי החבר, ובכדי למנוע מעם הארץ שיעשה עבירה על ידו, עובר החבר איסור קל ותורם שלא מן המוקף. משא"כ במקרה של מס' שבת, האיסור בישול של השני לא נגרם על ידי ולכן אסור לי לעבור אפילו איסור קל ע"מ להצילו מהאיסור החמור.

בתירוץ השני מחלק תוס' בין המקרים בכך שבמקרה של האיסור בישול, מעשה האיסור נעשה עם הכנסת הפת לתנור, וזה למרות שאת העבירה יעברו רק בזמן שזה מגיע לידי אפיה. מכיוון שהמעשה כבר נעשה והאיסור יגמר מאליו - אין אומרים לאדם להתערב ע"מ להציל את החבר מהאיסור החמור. משא"כ במקרה עם הפירות ששם לא נעשה עדיין איסור כלל, רק שיודעים שעתיד העם הארץ לאכול הפירות מבלי לתקנם, שם כדי למנוע עבירת איסור עתידי, אנו כן אומרים לאדם שיכול לעבור איסור קל כדי להציל את חבירו מאיסור חמור.

בהמשך תוס' מביא מספר מקרים בהם רואים שכן עברו אנשים איסורים למען השני, ואומר תוס' שיש מצוות כמו מצוות "פריה ורביה" שהיא "מצווה רבה" ולמענה עוברים איסור קל בכדי לאפשר לשני לקיים מצווה רבה וכך גם בנוגע ל"מצווה דרבים". ולכן מותר לאדון לעבור על העשה של "לעולם בהם תעבוד" ולשחרר חצי עבד וחצי בן חורין ע"מ שיוכל לקיים מצוות פרו ורבו כי "מצווה רבה שאני".

בתירוץ האחרון אומר תוס' שיש לחלק בין מקרה שבו עובר העבירה פשע, כמו במקרה של הכנסת הפת לתנור, ששם האדם פשע ושכח ששבת היום, לבין המקרה של אכילת הפירות ששם עם הארץ לא פשע אלא רק חושב בתמימות שהפירות כבר מתוקנים. נפקא מינא בין התירוצים.

קיימת נפקא מינה גדולה בין תירוצי התוס' השונים, בבואנו ליישב את שאלתנו. אליבא דתירוץ הראשון, מכיון שאבי הילד לא הוא זה שגרם לחטיפת בתו, ממילא יהיה אסור לו לחלל שבת ע"מ להצילה. וכן לתירוץ השני, מכיון שהילד כבר נחטף התדרדרותו הרוחנית של הילד בידי החוטפים כבר יעשה ממילא ולכן אולי יהיה אסור לחלל שבת להצילו.

אבל לתירוץ האחרון שרק במקרה שהאדם פשע לא עוברים איסור בכדי להצילו, הרי שאצלנו ודאי שצריך לעשות כל מאמץ להציל את הילד המסכן שנחטף בע"כ! וכן כמובן לתירוץ של "מצווה רבה" – איזה מצווה גדולה יש יותר מאשר הצלת ילד שנשבה לבין הגוים והצלתו מלחיות את כל חייו באיסורים רח"ל.

ד. פסיקת ההלכה למעשה

1. דעת הרשב"א

איזה מתירוצי תוס' היא עיקר להלכה?

הרשב"א (שו"ת חלק ז תשובה רסז) נשאל את השאלה שלנו, האם מותר לאבא לחלל שבת כדי להציל את בתו שהוצאה "בחזקה מביתו על ידי משומד ישראל, להוציאה מכלל ישראל"?

עונה הרשב"א:

"דעתי נוטה שאין דוחין שבת על הצלה מעבירות לפי שאמרו (שבת ד. ד.) "אין אומרים לו לאדם עמוד וחסוא בשביל שיזכה חברך, ואפילו איסור זוטא לא שרינן ליה כדי להציל חבירו מאיסורא רבה, דעד כאן לא אמרינן (עירובין לב:) "ניחא חיה לחבר דליעביד איסורא זוטא כי היכי דלא ליעביד עם הארץ איסורא רבה" – אלא כשאותו איסור בא לעם הארץ על ידי חבר, אבל בענין אחר לא".

הרשב"א נוקט א"כ כעיקר את התירוץ הראשון של תוס', ולכן תלוי מי גורם לאיסור שיבא.

2. דעת הבית יוסף

הבית יוסף (או"ח סימן שו) מביא את דברי הרשב"א, אך חולק על מסקנתו. וטעמו של הבית יוסף הוא שהרי ישנם תירוצים נוספים בתוס', וז"ל:

"והשתא אם לתירוצא דמצוה רבה, הדבר ברור שאין לך "מצוה רבה" מלהצילה שלא יפחידוה עד שתישמד! ואם לתירוצא דמחלק בין פשע ללא פשע, הכא נמי לא פשעה. והילכך לחלל עליה את השבת לפקח עליה שרי ומצוה נמי איכא, ואי לא בעי למיעבד כייפינן ליה כדאשכחן במי שחציו עבד שכופין את רבו לשחררו כדי שלא יתבטל ממצוה פריה ורביה. ואפילו לחלל שבת בדברים האסורים מן התורה נראה דשפיר דמי, דלגבי שלא תשמד ותעבור כל ימיה חילול שבת, אמרינן איסורא זוטא הוי".

נראה שהבית יוסף מסתמך להלכה בעיקר על התירוץ של "מצוה רבה"¹, אך הוא מצרף גם את התירוץ של 'לא פשע'.

וכך הוא פוסק בשו"ע (או"ח סימן שו סעיף יד):

"מי ששלחו לו שהוציאו בתו מביתו בשבת להוציאה מכלל ישראל, מצוה לשום דרך פעמיו להשתדל בהצלתה ויוצא אפילו חוץ לשלש פרסאות, ואי לא בעי ב"ד גוזרין עליו".

המחבר הולך לשיטתו ופוסק נגד הרשב"א וכמו התירוצים הנוספים בתוס'.

3. דעת הרמ"א

לכאורה ישנה סתירה בפסקי הרמ"א.

¹ ולכן מתיר כפייה ומתיר איסורי דאורייתא.

בסוף ההלכה הנ"ל כותב הרמ"א "ועיין סימן שכח סעיף י". שם כתוב "מי שרוצים לאנסו שיעבור עבירה גדולה, אין מחללין עליו השבת כדי להצילו" וכמקור מצויין "ב"י בשם הרשב"א".

מה כוונת הרמ"א? האם כוונת הרמ"א לחלוק על המחבר? האם הרמ"א באמת מקבל את פסק הרשב"א נגד שאר תירוצי התוס'?

אומר המשנ"ב (סימן שו ס"ק נח):

"ואין סתירה כלל, דהתם מיירי שרוצים לאנסו שיעבור עבירה פעם אחת, אפילו אם היא עבירה גדולה כגון לעבוד ע"ג, אין צריך לחלל שבת כדי להצילו, דמחלל שבת ג"כ כעובד ע"ג. משא"כ כאן שתשאר מומרת ותחלל שבת לעולם".

כלומר שיש כמובן לחלק בין עבירה חד פעמית לבין העברה על הדת. בעבירה חד פעמית כמובן שלא נחלל שבת בכדי להציל מהעבירה שהרי חילול שבת הוא עצמו עבירה חמורה עד מאד, וכאן נפעיל את הכלל של "אין אומרים לאדם חטא בשביל שיזכה חברך". אך כאשר המדובר הוא על העברה על הדת ושמד, שם שייכת הסברא של "חלל שבת אחת בכדי שישמור שבתות הרבה".

נראה שדברי המשנ"ב לקוחים מדברי הט"ז שכתב (סימן שו סעיף יד אות ה):

"וצ"ל דשאני הכא שרוצים להמירה ותשאר מומרת לעולם אחר כך, בזה הכריע כהתוס' דיש להצילה בחילול שבת, דזה עדיף מפיקוח נפש. משא"כ לקמן שיעשה פעם אחת באונס, כיון דאונס רחמנא פטריה ואח"כ אין חשש, לא יחלל שבת בשביל הצלה זו".

גם במ"א (שם אות כט) כתב מעין דברים אלה וז"ל:

"דלגבי שלא תמר ותעביד כל ימיה חילול שבת הוי זה איסורא זוטא, דמוטב לחלל שבת א' כדי שתשמור שבתות הרבה".

א"כ, הט"ז כותב בפירוש שהצלה רוחנית עדיפה מפיקוח נפש רגילה, וגם המ"א לומד מהסברא של "חלל שבת אחת" שהיא סברא שנאמרה בגמ' לעניין פקוח נפש. נראה א"כ שגם הט"ז וגם המ"א דנים בהצלה רוחנית כבדיני פיקוח נפש.

הגר"א גם הוא מיישב כך את הסתירה ברמ"א, ואלו דבריו (ביאור הגר"א שם):

"ואינו מותר אלא בלא פשע, ומצוה רבה, ולכן דוקא אמר "שהוציאו" ודוקא בכה"ג, משא"כ בסימן שכח סעיף י, אע"ג דעבירה גדולה, מ"מ אין מחללין שבת עליה, דאין מצוה גדולה משמירת השבת, משא"כ כה"ג להביאה לכלל ישראל".

גם הגר"א רואה חילוק בין עבירה שתעבור באופן חד פעמי לבין הצלה שנועדה "להביאה לכלל ישראל".²

4. הבנת שיטת הרשב"א

מדוע באמת הרשב"א מתעלם מתירוציו הנוספים של התוס' ופוסק להלכה רק את התירוץ הראשון?

² אמנם, הב"ח והלבוש הציגו יישובים אחרים בדברי הרמ"א. לפי הב"ח (סימן שו ד"ה "כתב בשו"ע בסימן זה") מחללים רק אם אין אונס אבל ברגע שהעבירה נעשית באונס אין מחללים שהרי "אונס רחמנא פטריה". לפי הלבוש ניתן לחלל שבת להציל מעבירה, רק כאשר המדובר הוא על עבירה על אחת מג' עבירות "יהרג ואל יעבור". עיי"ש.

הגר"א (שם) אומר שהרשב"א בחידושו חולק על הסבר תוס' שמותר לשחרר חצי עבד חצי בן חורין ולעבור בכך על "לעולם בהם תעבדו" משום מצוה רבה של פריה ורביה. סובר הרשב"א שקושיא מעיקרא ליתא משום שלדעתו "חצי בן חורין לית ביה משום "תעבדו" משום צד חירות שבו" עכ"ל הגר"א. כלומר, אומר הגר"א שהרשב"א סובר שאין שום מקור שמותר לעבור עבירה משום ש"מצוה רבה שאני", שהרי שם לא היה שום איסור, שלדעת הרשב"א בחצי עבד חצי בן חורין אין את המצוה של "לעולם בהם תעבדו" שהרי יש בו צד בן חורין. ואם כך, נשאר לרשב"א רק התירוץ הראשון של תוס', וכך פוסק להלכה.

5. מחלוקת התוס' והרשב"א - מחלוקת יסודית

הרב ישראל זצ"ל (תחומין' כרך ב עמ' 33, חוות בנימין ח"א סימן יד) מציע הסבר חדש להסבר מחלוקת הרשב"א והתוס' (והב"י). הם נחלקו האם באמת מקבלים להלכה את הסברא של "חלל שבת אחת" או שכל ההיתר לחלל שבת הוא משום "וחי בהם".

השאלות לרב אחאי גאון (בראשית א) מביא להלכה את סברת "חלל שבת אחת" וז"ל: "תניא ר"ש בן אלעזר אומר, תינוק בן יומו מחללין עליו את השבת שנאמר "ושמרו בני ישראל את השבת", אמרה תורה חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה" ואומר על כך הנצי"ב בהעמק שאלה (סק"ח) "מדהביא רבינו דרשה זו, ש"מ דס"ל להלכה, ואע"ג דאנן קיי"ל כרבא דקלסיה לדרשה דשמואל... מ"מ נפק"מ בדרשה זו לענין עובר... מחללין עליו את השבת מהא דרשה ד"ושמרו בני" את השבת", והיינו שכי הבה"ג בה"ל יוה"כ".

אם כן, לפי השאלות והבה"ג דרשת ר"ש בן מנסיא קיימת גם להלכה, אך בענין זה יש מחלוקת ראשוניים המובאת ברא"ש (יומא פרק ח סימן יג) לגבי האכלת מעוברת ביום הכיפורים להצלת עובר, וז"ל:

"וכי הרמב"ן ז"ל, משמע מתוך דברי בעל הלכות, דמשום סכנת ולד לחודיה מחללין... ואיכא דסבירא ליה דלא מחללין".

הבה"ג כאמור, סובר שמחללים שבת להצלת עובר מטעם סברת ר"ש בן מנסיא. הרמב"ן מביא "איכא דסבירא ליה" שחולק וסובר שלא מחללים עובר עובר. נראה להסביר בטעמו, שלהלכה נשאר רק הטעם של "וחי בהם" ועובר שאינו אדם ואינו בגדר "חיי", אין היתר לחלל שבת להצלתו.

ניתן להעמיד את הרשב"א כ"איכא דסבירא ליה" שמביא הרמב"ן והסברא של רבי שמעון בן מנסיא נדחית מההלכה לגמרי ולכן אין מקום לחילול שבת להצלת עובר וממילא גם אין מקום לחילול שבת להצלת נשמה. אך התוס' סוברים כשאלתו והבה"ג שסברת ר"ש בן מנסיא נשארת גם היא להלכה, ולכן מותר לחלל שבת להצלת עובר וכמוכן להצלת נשמה.

למעשה כאמור, השו"ע פוסק כתו"ס ומקבל להלכה את סברת ר"ש בן מנסיא של "חלל שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה".

הגר"ש ישראל זצ"ל (חוות בנימין ח"א סימן יד) נטה משום כך להתיר חילול שבת לשם העלאת יהודי רוסיה ארצה, משום פיקוח נפש רוחני.³

³ אמנם, הרב פנחס גולדשמידט אב"ד מוסקבה, חולק עליו (המעייין' תמוז תשנ"ד) בטוענו שהבאת יהודי רוסיה ארצה אין בה משום הצלה רוחנית שהרי גם בארץ לא ישמרו תורה ומצוות, כמו שלדאבוננו קרה ברוב המקרים.

6. סברת "כדי שישמור שבתות הרבה" - קיימת להלכה

באמת נראה שגם גדולי הפוסקים הראשונים מקבלים להלכה את סברת "חלל שבת אחת" שהרי הרי"ף מביא דרשא זו בסוף פרק שואל וא"כ כנראה הוא סובר שהיא להלכה, וגם הרמב"ם מביא אותה (הלכות ממרים פרק ב הלכה ד), וז"ל:

"כשם שהרופא חותך ידו או רגלו של זה כדי שיחיה כולו, כך בית דין מורים בזמן מן הזמנים לעבור על קצת מצוות לפי שעה כדי שיתקיימו כולם, כדרך שאמרו חכמים ראשונים: חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה".

גם שו"ע הרב (או"ח סימן ש סעיף כט) מביא שמחללין שבת עבור הצלה משמד, והוא מסביר:

"מפני שענין זה הוא כפיקוח נפש שמחללין השבת אפי' בספק הצלה שאין לך פיקוח נפש יותר מזה שלא תצא מכלל ישראל ותחלל שבתות כל ימיה, ומוטב לחלל עליה שבת אחת משתחלל היא שבתות הרבה".

בקונטרס אחרון (שם) מסביר:

"ואפשר דלבתר דגלי לן קרא דמחללין מספק פקוח נפש, אם כן ה"ה בשביל שישמור שבתות הרבה, שהוא חשוב גם כן כפקוח נפש".

כלומר, הבעיה של הגמרא עם הסברא של "חלל שבת אחת..." היתה רק שאין בה מקור ללמוד שמחללים שבת גם בשביל ספק פקוח נפש, רק מהפסי' של "וחי בהם" ניתן ללמוד לגבי ספק. אבל גם למסקנה נשאר להלכה הסברא של "חלל שבת אחת..." עם כל הנפ"מ שיש לסברא זו, ואחרי שלמדנו מ"וחי בהם" שמחללים גם עבור ספק אז "בא זה ולימד על זה" ומחללים על הספק גם במקרים שנלמדים מהסברא של "חלל שבת אחת..." גם במקרים של הצלה משמד.

גם ה"ערוך השולחן" (סימן שו סעיף כה) משווה לגמרי (כך נראה) בין דין פיקוח נפש לדין "פיקוח נשמה" וז"ל:

"מי שהודיעו לו שרוצים להרוג בתו או להוציאה מהכלל, מצוה לשום לדרך פעמיו גם בשבת להשתדל בהצלתה... שזהו פיקוח נפש שמחללין עליו את השבת... וזה שיתבאר בסימן שכח דאם אונסים אדם לעבירה אין מחללין שבת להצילו, זהו על עבירה פעם אחת, דמה יועיל בהצלת עבירה זו, הלא יעשה עבירת חילול שבת, אבל במקום שנוגע לכל ימי החיים מוטב לחלל שבת אחת משתחלל שבתות של כל ימי חייה כדאמרינן בפיקוח נפש..."

אמנם בסוף דבריו אומר ה"ערוך השולחן" (שם):

"ואם היא בעצמה פושעת בזה צ"ע, ויש לעשות בזה לפי הבנת הענין".

קודם כל, ברור שמילים אלו מתייחסות רק למקרה של הוצאה לשמד ולא למקרה של פיקוח נפש ממש. אבל אם ה"ערוך השולחן" משווה באמת בין פיקוח נפש ל"פיקוח נשמה", מדוע בפיקוח נשמה הוא מסתפק האם יש חובה לחלל במקרה של פשיעה, הרי בכהאי גוונא בפיקוח נפש ממש, וודאי שמחללים?

נראה לתרץ, שיש הבדל יסודי בין הצלת נפשו של אדם לבין הצלת נשמתו. כאשר נפשו של אדם בסכנה, בידי למנוע ממנו לפגוע או להיפגע בנפשו גם כשהוא עצמו מעוניין בפגיעתו, בידי לשלוט על גופו ו"נפשו" של השני. אך כאשר המדובר הוא על נשמת חברי, זהו אזור שאינו תחת שליטתי, אדם שהחליט שברצונו להמיר את דתו אין בידי כח למנוע זאת

ממנו, הרי זה קשור לדברים שבלב ולאמונות ודעות. לכן אולי, מסיים ה"ערוך השולחן" במילים "ויש לעשות בזה לפי הבנת הענין". כלומר, אם באמת נראה שיש סיכוי עוד להשפיע ולהחזיר את הבת למוטב ולהביאה ש"תשמור שבתות הרבה"- אז באמת מותר ומצווה לנסות. אך אם לפי העניין נראה שהיא כ"כ נחושה בהחלטתה שאין כמעט סיכוי להחזירה למוטב ולהביאה לשמור שבתות הרבה - אז אין באמת הצדקה ל"חלל שבת אחת".

אמנם, המשנ"ב (סימן שו ס"ק נו) מתיר בשם האליה רבה לחלל שבת במקרה של בפשיעה, באיסור דרבנן בלבד ולא דאורייתא.

סיכום

מצאנו, שעל אף הפרכא שהביאה הגמרא לסברא של "חלל שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה", סברא זו עומדת במקומה וקיימת גם להלכה. ה"מנחת אשר" (שמות סימן ס) מביא ארבע הלכות נוספות⁴ שנלמדות מסברת "חלל שבת אחת".

תוס' (ב"מ קיד:) ד"ה "אמר" שואל, איך אליהו, שכהן היה, נטמא להחיות את בן האלמנה? עונה תוס' "ויש לומר שהיה ברור לו שיחיה לכך היה מותר משום פיקוח נפש". אומר ה"מנחת אשר" שמטעם "וחי בהם" לא היה אפשר להתיר לו להיטמא שהרי הבן היה כבר מת, אלא ברור שעשה זאת מטעם "חלל שבת אחת".

משה רבינו לא מל את בנו לפני יציאתו למצרים משום שאמר "אמול ואצא סכנה היא" (נדרים לא:). ואומר השטמ"ק שם שלמרות שלבן נח לא נאמר "וחי בהם" אלא צריך למסור נפשו ולהסתכן לקיום המצווה בכל אופן, נהג משה רבינו ע"פ הסברא של "חלל מצווה אחת כדי לשמור מצוות הרבה".

שו"ת בית יצחק (ח"א סימן לט) התיר להכניס ילד שוטה למוסד על מנת לרפאותו אף אם יאכילוהו נבילות – דחלל שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה.

ה"חכמת שלמה" (סימן שכח סעיף מו) מתיר לחלל שבת להציל מאור עיניו של אדם אפי' במלאכה דאורייתא, שהרי לשיטת ר' יהודה - וכך פוסק רבינו ירוחם - סומא פטור מכל המצוות. אמנם רוב הפוסקים אינם אומרים כך, אבל בפקו"נ אין הולכים אחר הרוב, וכיון שלשיטתו סומא פטור ממצוות, אומרים "חלל שבת אחת".

ולענייננו, במקרה של הצלת אדם מישראל משמד והמרת דת, מותר ומצווה לחלל שבת אפילו באיסורי דאורייתא ממש על מנת להציל נשמת אותו יהודי ולהביאו "שישמור שבתות הרבה".

כך גם פסק למעשה ר' חיים סולוביצ'יק (ע"פ עדותו של הגר"ד), שהצלת תינוקות משמד דינו כפיקוח נפש ממש שדוחה את כל התורה.⁵

⁴ מלבד דין הצלת נשמה ודין הצלת עובר בשבת.

⁵ עיין "נפש הרב" עמוד פח.